

Tien recente boeken over Afrika

Of hoe springen we met informatie om?

Chris Bulcaen

Onderzoeksassistent UIA

De hausse in Belgische, in het bijzonder Nederlandstalige, populariserende boeken over Afrika is opvallend. We kennen natuurlijk een jarenlange traditie van publicaties over Congo/Zaire, geschreven door journalisten en Zairese opposanten. In de jaren negentig krijgen we een grotere diversificatie in onderwerpen en genres. De hausse vindt zijn verklaring in het huidige uitgeversbeleid in Vlaanderen, in de heftige ontwikkelingen in Afrika en in de groeiende vraag, bijvoorbeeld in de reissector, naar informatie over Afrikaanse landen en culturen.

In dit artikel bespreek ik tien titels uit 1997 en 1998, wat ongeveer de helft van de oogst is [1]. Alle tien boeken handelen over de recente politieke ontwikkelingen in Afrika en werden geschreven door journalisten of academici. Ik kies ervoor om dit grote aantal boeken één voor één te overlopen, gegroepeerd in drie thema's. Onder het eerste thema 'geweld en conflict' verzamel ik drie boeken die de recente uiterst gewelddadige conflicten in Afrika willen weergeven en analyseren. De volgende vier boeken focussen op de 'betrokkenheid' in de Rwandese genocide, zij het van de Belgische politiek of van de katholieke kerk. Het thema 'waarheid' staat in deze boeken evenzeer voorop. Een laatste trio boeken probeert de snelle evoluties in Afrika in kaart te brengen en te evalueren.

Geweld en conflict; Draulans: ervaringen

Ik begin met een boek dat bewust weigert te analyseren. In *Een grap van God* verzamelde *Knack*-journalist Dirk Draulans de 'oorlogsreportages' die hij schreef over zijn ervaringen, sinds 1991, in Rwanda, Zaire, Soedan en Somalië. Het is overdreven om al deze artikels 'oorlogsrepor-

tages' te noemen, want enerzijds bericht Draulans over Rwanda en Zaire maanden voor en vooral na de oorlogsfeiten en anderzijds, in Soedan en opnieuw Zaire, blijft hij ver van het strijd-gewoel. De reportages over Somalië kunnen wel volledig tot het genre worden gerekend. Daarbij valt, zoals bij andere oorlogsreporters, op hoezeer Draulans werkt aan de vormelijke en inhoudelijke eisen van het genre. Hij selecteert bewust waarheen zijn aandacht gaat, hij besteedt veel aandacht aan zichzelf, hij koppelt filosofische beschouwingen aan de feiten [2] en bekritiseert vaak het gedrag van zijn collega's. Met andere woorden, de lezer ziet hoe hij aan het schrijven van oorlogsreportages *doet*.

Een boek als dit kan vanuit vele oogpunten worden bekritiseerd: de beperkte focus, de ahistorische benadering, de onnauwkeurigheden, de sollipsistische attitude, de sensatie, etc. Wellicht is het nuttiger het geheel van het boek als achtergrondinformatie te beschouwen, en enkele specifieke onderdelen naar voor te halen. Zo krijgen we indirect veel economische en ecologische informatie: de druk op de natuurparken, het handelen in hout, wapentransfers en het recycleren van achtergelaten VN-materiaal, de qat-handel. Enkele klassieke thema's uit de Rwanda-verslaggeving komen bij Draulans voor (zie ook verder): de rol van de kerk bij de genocide, het zoeken naar bewijzen voor de betrokkenheid van Belgische, christelijke politici, de demografische druk en natuurlijk niet in het minst de fascinatie voor de berggorilla's (met een vrij dilettante zoektocht naar de daders van de moord op Dianne Fossey). Het meest relevant is echter Draulans' kritiek op westerse inmenging en interventie.

Draulans richt zijn pijlen vooral op de hulpverleningseconomie. Anders dan bijvoorbeeld collega Els De Temmerman valt hij de acties van de VN en de NGO's ongenadig aan: het is een bende die zich gedraagt als aasgieren [3], een 'gekkenhuis' dat ongecoördineerd, onmachtig, anti-productief werkt, een jobreservoir voor blanken die niet beseffen hoe ze gebruikt worden door de strijdende partijen maar wel het westerse vooroordeel over hulpbehoevende en afhankelijke Afrikanen bestendigen. Vele van zijn kritieken zijn pertinent, en hij bijt zich vast in enkele cruciale casussen, bijvoorbeeld de diplomatieke blitzinterventies in Somalië, het verkeer voorstellen van de incidenten in Kibeho (april 1995), de totale onvoorbereidheid van de hulporganisaties op de massale terugkeer van Hutu-vluchtelingen in november 1996.

Commissie 'Afrikaanse regio's in crisis': analyse

Ik contrasteer Draulans' reportages met een boek dat expliciet een analyse nastreeft en de mogelijkheden van internationale preventie en interventie aftast: *Conflicten in Afrika*, een verzameling artikels uitgebracht door de Belgische commissie 'Afrikaanse regio's in crisis'. Deze commissie werd opgericht door de Koning Boudewijnstichting en Artsen zonder Grenzen - een geliefkoosd mikpunt van Draulans - en bestaat vooral uit academici en topverantwoordelijken van hulpverleningsorganisaties. In het boek worden lange, analytische artikels afgewisseld met korte verslagen van actoren over hun projecten of strijd. Maar omdat de analyses zich op de internationale gemeenschap en VN richten en de verslagen handelen over acties van NGO's, komt het niet tot een kritische kruisbestuiving en wordt niet duidelijk hoe de nieuwsoortige NGO-acties, zoals bijvoorbeeld de opleidingen tot gerechtelijke functionarissen in Rwanda door het Réseau des Citoyens, (kunnen) passen in nieuwe aanpakken van internationale pre- en interventie.

Dit boek heeft in de eerste plaats groot nut omdat het de lezer een uitgebreid overzicht biedt van de VN-besluitvorming, van enkele grote VN-operaties, van belangrijke denkpijsten als terreindiplomatie, conflictpreventie, reconstructie en verzoening, en van cruciale globale

processen die preventie en interventie hinderen, zoals wapentransfers en structurele economische crisissen. Daarnaast vallen gemeenschappelijke kritieken op: de nood aan informatie uit verschillende bronnen, de te gewichtige rol van de secretaris-generaal van de VN, gebrek aan coördinatie in het veld tussen de verschillende actoren en tussen de verschillende onderdelen van één actor, in het bijzonder de VN, de lage inzet en tegenwerking van de donorlanden.

Het geheel van ingewikkelde denkpijsten en verregaande kritieken kan ontmoedigend werken: hoe kunnen al deze aspecten van preventie en interventie ooit gecoördineerd worden aangepakt wanneer de lokale machthebbers niet overtuigd zijn en de internationale gemeenschap niet de nodige interesse en middelen opbrengt? Een uitweg ligt misschien in de stelregel die Ruddy Doom vooropzet: een voldoende theoretische en internationale voorbereiding - en hier opteert Doom voor een benadering van 'normaliteit' in termen van dynamiek en chaostheorie -, gevolgd door een bescheiden aanpak die direct aansluit bij de lokale realiteit, d.i. de lokale noden en de 'absorptiecapaciteit' van de ontvangers. Om het met een populaire frase te zeggen: "think global, act local". Doorheen zijn tekst hanteert Doom nog twee andere belangrijke stelregels: zonder veranderingen in de globale socio-economische positie van Afrikaanse landen blijven reconstructieprojecten precaire aangelegenheden [4], terwijl die processen wellicht geen enkele kans op slagen hebben als de betrokken lokale partijen geen belang hebben of zien bij reconstructie en duurzame ontwikkeling. Op deze twee cruciale vraagstukken bieden de auteurs van de commissie 'Afrikaanse regio's in crisis' weinig meer dan waarschuwingen en morele appels.

Braeckman: wortels en gevolgen

Het gebrek aan verantwoordelijkheidszin van de internationale gemeenschap tijdens maar ook na crisissen in Afrika wordt fel aangeklaagd door *Le Soir*-journaliste Colette Braeckman in haar derde Afrika-boek *De wortels van het geweld*. Dit komt het felst naar voren in de hoofdstukken over Burundi en Rwanda. Enerzijds wordt de

tekortschietende en anti-productieve steun aan deze landen op de korrel genomen: het mislukken van de preventieve diplomatie in Burundi, de onmogelijke, tegenstrijdige eisen die aan de nieuwe Rwandese regering worden opgelegd. Anderzijds is Braeckman bijzonder kritisch over de rol van Frankrijk [5] dat zich in het beschermen van haar belangen achter dictators en extremistische partijen schaaft.

Volgens Braeckman schiet de internationale gemeenschap dan ook ernstig tekort in het oplossen van 'etnische tegenstellingen', of liever in het voorkomen van wat zij de 'etnische hefbom' noemt, het misbruiken van etnische identiteit door elites. Dit is het centrale thema van haar boek. In de eerste drie hoofdstukken analyseert zij hoe de etnische tegenstelling is geïmplementeerd door de Belgische kolonisator, hoe de kerk zich daar tegenover verhoudt, en hoe het etnische opbod een gemakkelijke oplossing kan zijn voor de socio-economische malaise in de regio. In de laatste drie hoofdstukken beschrijft zij dan hoe dat etnische opbod gemanipuleerd en/of ontmijnd wordt in Burundi, Zaïre (in het bijzonder Kasai en Kivu) en post-genocide Rwanda. Het zijn telkens heldere beschrijvingen en analyses, geïnformeerd door een grote kennis van de lokale politiek en de wetenschappelijke literatuur. "Er is geen enkel determinisme dat rechtstreeks van de armoede naar de genocide leidt" (p. 110), tenzij dan via de weg van etnische manipulatie, en die stelling bewijst Braeckman overvloedig. Soms legt ze wel teveel nadruk op de rol van politici en elites. Bevolkingsgroepen lijken me niet altijd zo naïef of misbruikt als Braeckman suggereert.

Ondanks een zekere sympathie voor het RPF, stelt Braeckman zich genuanceerd en neutraal op [6]. Zo aarzelt ze niet om de clerus op de korrel te nemen, bijvoorbeeld wat betreft het revisionistisch discours over de genocide in Rwanda (zie ook verder), maar ruimt zij ook een prominente plaats in voor die geestelijken en basisgemeenschappen die hulp boden aan vervolgden en die in het nieuwe Rwanda actief werken aan het overbruggen van de etnische tegenstellingen en de socio-economische moeilijkheden. Een genuanceerd en geïnformeerd

boek als dat van Braeckman is ideale input voor de planning van preventie en interventie waarover het vorige boek handelde. Haar geloof in 'grassroots-bewegingen' sluit aan bij de lokale aanpak die door Ruddy Doom wordt bepleit.

Betrokkenheid en waarheid

De volgende vier boeken diepen twee aspecten van de genocide in Rwanda uit: de betrokkenheid van de kerk en de Belgische staat. Het is ook in deze vier boeken dat het thema van de waarheid het sterkst naar voor komt omdat de bewijzen voor die betrokkenheid ofwel moeilijk te vinden zijn ofwel omstreden zijn. Methodologische en epistemologische kwesties vormen tegenwoordig onderdeel van het heen-en-weer geargumenteerde van de betrokken partijen. Ik zal dit illustreren aan de hand van de boeken van Deltour en Tuypens. Al vier jaar woedt er een heftige discussie over de genocide, in het bijzonder over de oorzaken en planning ervan en over bepaalde casussen, daders en verantwoordelijken. Het laatste houdt natuurlijk verband met de gerechtelijke onderzoeken en commissies die plaatsvinden op verschillende niveaus. Gerechtelijke thema's komen weinig voor in de volgende vier boeken [7].

Vidal: de Belgische politiek

De publicatie van *Stukken van de waarheid*, geschreven door *De Morgen*-journalist Koen Vidal, moet volledig in het licht gezien worden van de activiteiten en besluiten van de parlementaire Rwanda-commissie. Net als de commissie verrichte de journalist zijn onderzoeken in 1997, en die onderzoeken zijn geïnformeerd door de kwesties en getuigenissen die aan bod kwamen in de commissie. Het boek kent een structuur parallel aan die van het commissieverlag [8], met uitzondering van drie korte hoofdstukken waarin getuigenissen aan bod komen [9]. Tenslotte worden de besluiten van de commissie opgenomen in een appendix. Vidal onthoudt zich van commentaar op het commissierapport maar omdat hij geen rekening moet houden met politieke evenwichten, kan hij met hetzelfde materiaal hardere besluiten trekken.

Met zijn bescheiden opzet heeft Vidal een

sterk boek afgeleverd. Wat het meest in het oog springt zijn de compacte en genuanceerde historische beschrijvingen (hoofdstukken 1-5, en in de tweede plaats 9-11), en de waardevolle getuigenissen van slachtoffers en betrokkenen die Vidal optekende in Rwanda en België. Zoals de senaatscommissie is Vidals historisch overzicht gekaderd in het onderzoek naar de rol van België: het omgaan met de 'vroege noodsignalen' die er vanaf 1990 komen, de band tussen Hutu-extremisten en enkele Belgische actoren zoals de christen-democratische Internationale, de beslissingen rond UNAMIR zoals de 'koehandel' rond de getalsterkte van de troepenmacht of het intense lobbywerk van Willy Claes om de hele VN-vredesmacht terug te trekken, de slechte organisatie van die troepenmacht in Rwanda, en de gevolgen van het terugtrekken van de para's. Dankzij zijn gedegen aanpak weet Vidal de verschillende verantwoordelijkheden duidelijk te onderscheiden: waar er sprake is van incompatibele perspectieven of opdrachten (bv. het bevel dat de UNAMIR-troepen geen Rwandese mogen beschermen), van slechte voorbereiding, van onbekwaamheid of van gebrekkige uitvoering van het mandaat. Vidal trekt hardere besluiten dan de senaatscommissie: ontkennen dat men niet afwist van de 'anti-Belgische attitude' is "een leugen" (p. 45); België draagt een strafrechtelijke verantwoordelijkheid omdat het zijn UNAMIR-troepen terugtrok en erin slaagde de algehele VN van eenzelfde aftocht te overtuigen. De getuigenissen die hij optekende onderstrepen de analyses en besluiten ten overvloede.

Vanderschoot: getuigenissen

Net als Vidal, situeert VRT-radiojournaliste Katrien Vanderschoot haar boek *Graven in Rwanda* in de context van de senaatscommissie, maar zij valt ook terug op haar verblijf in Rwanda in 1993-94, toen zij er als VN-vrijwilliger en journalist werkte, en in 1996, op het moment dat vele Hutu-vluchtelingen uit Zaïre terugkeerden naar Rwanda. Ze wenst haar eigen verhaal en die van enkele vrienden te confronteren met de getuigenissen in de commissie - haar boek is tot op zekere hoogte een 'afschrijven' van een persoonlijk trauma omtrent de genocide. In het

boek krijgen we een voortdurende afwisseling van die drie bronnen. Door deze opbouw krijgen we geen coherent verhaal en vallen de hiaten, onevenwichten en herhalingen op. Maar de bundeling van verschillende perspectieven illustreert wel het grote probleem van toegang tot informatie en de manier waarop met informatie wordt omgegaan. Zo bekritiseert Vanderschoot het Belgisch leger en de regering omdat zij weinig of niets aanvangen met alarmerende informatie. Uit de getuigenissen van hulpverleners en Rwandese autochtonen blijkt dat deze betrokkenen zich niet anders opstelden.

Vanderschoot stelt zich kritischer op tegenover de senaatscommissie dan Vidal. Ze hekel het politieke getouwtrek rond de commissie en het gebrek aan verantwoordelijkheidszin van vele getuigende politici en militairen [10]. Maar, anders dan bij Vidal of Braeckman, moeten we bij haar vertrouwen op de sterkte van de getuigenissen en de emoties die worden opgeroepen. Omdat die informatie zo gefragmenteerd is, en er in dit boek zo weinig ingegaan wordt op de politieke ontwikkelingen in Rwanda, kan Vanderschoot haar kritiek niet hard maken. Dat neemt niet weg dat we, als gevolg van Vanderschoots aanwezigheid in Rwanda in de maanden voor april 1994, in de beschrijvende gedeeltes enkele feiten en duidingen krijgen die niet voorkomen in de boeken van Vidal en Braeckman.

Deltour: kerk, waarheid en appèl

Na een lang chronologisch overzicht van de geschiedenis van kerk en politiek in Rwanda maakt radiojournalist Mark Deltour een voorzichtige evaluatie van de rol van de kerk in Rwanda en eindigt zijn boek met een interview met de verleden jaar benoemde nieuwe bisschop van het woelige noordwestelijke bisdom Nyundo, A. Habyambere. Het interview maakt deel uit van het kerkelijk appèl aan de gelovigen, de beide 'etnieën' en de natie.

Het wordt vaak herhaald in dit boek: zoals de Rwandese kerk zelf schuwt Deltour de waarheid en kritiek niet, maar 'durft' ook te 'relativeren' door bijvoorbeeld het eigenbelang achter kritieken op de kerk aan te wijzen. Deltour antwoordt op de drie zwaarste beschuldigingen: de verwe-

venheid van kerk en staat, het creëren van de etnische tegenstelling, en de betrokkenheid bij de genocide. Hoewel de auteur enkele details van de kritiek weerhoudt, verwerpt hij deze drie stellingen, vooral de laatste die volgens hem niet verder draagt dan "woorden in de wind" (p. 164).

Wat betreft de nauwe samenwerking tussen kerk en politieke macht, is de auteur ambigu. Hij somt een aantal verbanden op tussen kerk en staat in de koloniale en postkoloniale periode, maar stelt daar een groot aantal argumenten tegenover die de kritische distantie van de kerk t.a.v. de opeenvolgende overheden moeten bewijzen. Hoewel de meeste aangehaalde feiten op zich juist zijn [11], geeft de auteur er in het geheel van zijn betoog een onjuist gewicht aan. Zo gebruikt hij al te vaak de kwantificator 'veel' of een variant ervan, zoals in "niet alle missionarissen kozen de kant van de machtigen" (p. 152), waarbij nooit de exacte verhouding tot de meerderheid en tot de kerkelijke overheid wordt gededd. Anderzijds speelt hij twee aspecten van de identiteit van de kerk als organisatie tegen elkaar uit. De katholieke kerk is zowel een sterk hiërarchisch en dogmatisch instituut als een geloofsgemeenschap waarin elk individu een persoonlijke engagement opneemt. Bij interne kritiek zal de hiërarchische identiteit worden benadrukt. Bij externe kritiek wordt de tweede identiteit uitgespeeld en mogen de 'rotte appels' niet als vertegenwoordigers van de kerk als organisatie worden beschouwd. De kerk kan niet verantwoordelijk worden gehouden voor het engagement en gedrag van de individuele gelovige. Dit schermen met identiteiten kwam duidelijk naar voor in het recentelijke pauselijke document over de shoah, en in het kerkelijk discours over de Rwandese genocide is het niet anders.

Ook de tweede beschuldiging, dat de katholieke kerk de etnische tegenstellingen heeft gecreëerd en uitgediept, kan de auteur niet geheel ontkrachten. Hij probeert het door de tegenstelling tussen creatie en uitdieping uit te spelen. Inderdaad, er was grote ongelijkheid in het prekoloniale Rwanda, maar deze was socio-economisch van aard - Deltour wijst er zelf op hoe de socio-economische status de identiteit en machtsdeelname bepaalde (p. 155 en 158). De auteur

besteedt vervolgens ruime aandacht aan de malafide schrijfsels van Mgr. Classe maar besluit: "*Hooguit* hebben ze [de missionarissen] de etnische identiteit bevestigd, versterkt, gepolariseerd en gebruikt voor hun koloniserings- en missiewerk" (p. 157, mijn cursivering). Men kan deze stelling toch moeilijk als verontschuldiging of relativisering invoeren. De koloniale en missie interventie heeft ervoor gezorgd dat etnische identiteit een relevant en doorslaggevend criterium werd in de socio-economische en politieke stratificatie van Rwanda. Deze vormen van *articulatie* en *implementatie* van identiteiten verschillen uiteindelijk niet zoveel van *creatie*, en in de recente literatuur over etniciteit en nationalisme worden ze als belangrijker beschouwd. Het feit dat de kerk in de jaren vijftig, onder impuls van Mgr. Perraudin, haar pro-Tutsi standpunt inruilde voor een verdediging van de rechten van de onderdrukte Hutu is op zich geen excuus voor het uitdiepen van de etnische tegenstelling. Integendeel, deze ommezwaai scherpte het etnisch bewustzijn bij de opkomende Hutu-elite verder aan [12].

In Deltours antwoord op de beschuldiging van betrokkenheid bij de genocide vallen de voorzichtigheid en het een selectief gebruik van documenten, feiten en getuigenissen op. Deltour is voorzichtig omdat hij enerzijds een aantal kritieken aanvaardt, bijvoorbeeld dat de kerk te laat en te weinig doortastend reageerde op het etnische opbod, en anderzijds omdat hij een aantal uiterst gevoelige zaken niet of cursorisch behandelt. Zo heeft hij het bijvoorbeeld niet over de in Rwanda uiterst gevoelige discussie over het vlugge herinzegenen van de kerkgebouwen waar moorden hebben plaatsgevonden, of het discours van vele geestelijken over de 'dubbele genocide'. Met dit laatste belanden we bij de selectiviteit waarmee Deltour bronnen aanhaalt. Deltour hecht overmatig belang aan 'het woord' van de kerk, in tegenstelling tot 'de daad' en 'de praktijk'. Hij haalt een grote massa documenten aan maar gaat daar selectief mee om. Hij citeert vage en verzoenende passages, en niet de paragrafen die het RPF beschuldigen of de genocide vergoelijken. Deze selectiviteit valt vooral op in het eerste deel van het boek, de chronologie die meer dan de helft van het boek vult. Geconfron-

teerd met deze massa documenten kan men niet ontkennen dat de kerk sinds 1990 de groeiende spanningen aankaarte en veroordeelde. Maar de lijst brengt onbedoeld ook een aantal negatieve aspecten aan het licht. De documenten komen vooral voort uit de hogere hiërarchie, we horen zeer weinig van lokale geestelijken en van leken. De documenten tonen ook een groot bewustzijn van wat op til is zodat men zich vragen gaat stellen over de efficiëntie van teksten die al te vrijblijvend ontvangen worden. Tenslotte valt op dat de praktische initiatieven die worden genomen bijzonder kleinschalig zijn, terwijl de katholieke kerk toch zo'n grote wervingskracht en ledenaantal heeft in Rwanda.

Met Deltour moeten we besluiten dat politiek en kerk niet mogen worden verward. De kritiek moet in de eerste plaats gericht blijven op de extremistische partijen die alle aanmaningen tot onderhandeling en verzoening in de wind sloegen. Voor de kerk is er een ernstige gewetensvraag omdat ze blijkbaar geen tegengewicht kan vormen tegen een genocidaire logica die al zo vaak toegepast werd in de moderne tijd. Maar, zoals Braeckman schrijft, wat het RPF-bewind en de slachtoffers van de genocide zo stoort is de verdedigende, revisionistische en ontkennende reactie van de Rwandese kerk en de missionarissen, een richting die ook Deltour al te vaak inslaat.

Tuypens: de gespleten tong van kerk en westen

De tegenstelling tussen het vorige boek en dat van acteur Dirk Tuypens is groot. In *Het Goede Bondgenootschap* stelt Tuypens een verregaand bondgenootschap vast tussen de Rwandese kerk en het "moorddadige" regime van Habyarimana. Hierom en omdat de kerk de etnische tegenstelling uitdiepte, voelden de moordenaars zich gesteund door de kerk. Vervolgens onderwerpt de auteur de verdediging van kerkelijke autoriteiten op de beschuldiging van betrokkenheid aan een ongenadige kritische analyse. Het boek van Deltour zou hij slechts een zoveelste bliken vinden van immorele ontkenning en van "hetzelfde middeleeuwse absolutisme" (p. 224) dat de katholieke kerk sinds haar eerste aanwezigheid in Rwanda hanteert.

Na een zeer kritisch overzicht van de ge-

schiedenis van Rwanda, gaat Tuypens in op de twee grote casussen die de betrokkenheid van geestelijken in de genocide moeten bewijzen: dat van een priester uit Kigali, Wenceslas Munyeshyaka en dat van de Benedictijnse zusters uit Sovu, Mukangango en Mukabutera [13]. In het derde hoofdstuk wordt de evangelisatie en de conservatieve praktijk van de Rwandese kerk aangevallen, onder meer met verwijzing naar de Maria-verschijningen in Kibeho. Op het sterke vierde hoofdstuk, dat een soort 'vertooganalyse' van de kerkelijke reacties op de genocide biedt, ga ik hieronder in. Het laatste hoofdstuk handelt over het nieuwe Congo waarover volgens de auteur de westerse pers en machten op eenzelfde manier berichten als over de gebeurtenissen in Rwanda. Opnieuw ziet hij een negatieve houding van de katholieke krachten die het niet kunnen velen dat een "autochtone bevrijder" hun imperialistische plannen doorkruist.

In vergelijking met Deltour gaat Tuypens minder selectief om met bronnen. Hij behandelt meer onderwerpen en casussen dan Deltour. Hij citeert uit alle paragrafen van kerkelijke teksten, dus ook de anti-RPF passages, en contextualiseert en analyseert de documenten en feiten. Het belang van verklaringen en appels wordt sterk gerelativeerd. Hoewel Tuypens overdrijft in zijn analyse (zie verder), stelt hij een groot aantal pertinente vragen. In hoofdstuk 4 verwerpt hij alle argumenten van het post-genocide-discours van de kerk. Hij wijst op hardnekkige stereotypen van Afrikaans denken en politiek en op asymmetrieën in verklaringen van feiten. Als ontkenningstrategieën identificeert hij onder andere het voorstellen van de genocide als 'een mysterie van het kwaad', als 'een etnisch conflict', als een 'zelfverdediging' van de Hutu-meerderheid. Kritieken op de activiteiten van het RPF, zoals daar zijn 'herovering van vroegere macht', 'anti-kerk', 'dubbele genocide', verwerpt hij als strategieën tot het diaboliseren van een noodzakelijk en democratisch gezinde interventiemacht. Tenslotte maakt hij brandhout van de oproepen tot verzoening van de kerk. Hij beschouwt dit als een ongeoorloofd 'wederkerig maken' van schuld en verantwoordelijkheid die de gevoelens van de slachtoffers beledigt.

Dit met uitroeptekens geschreven boek biedt aldus een vaak dwingende analyse van verschillende ontkennende verhalen over de Rwandese genocide en van enkele hardnekkige vooroordelen in het Westers discours over Afrikaanse politiek. Helaas kent het boek ook vele tekortkomingen die het tegenstanders al te gemakkelijk maakt om Tuypens' analyse te verwerpen. Een eerste groep gebreken begint bij de geforceerde en sarcastische toon die Tuypens vaak aanheft. Vooral in hoofdstuk 3 gaat Tuypens uit de bocht en maakt hij de geloofsovertuiging van de gemiddelde Rwandees belachelijk. Die Rwandees is voor hem een 'arme duts' die door de kerk geïndoctrineerd en onderdrukt wordt. Bovendien legt Tuypens een aantal dubieuze verbanden, zoals tussen kerk en fascisme, en wat historisch en overwegend onbewust gegroeide omstandigheden zijn, verklaart hij als intentionalistische gebeurtenissen. Er is tenslotte de onmacht om plaats te geven aan de 'positieve' signalen van de Rwandese kerk. Kortom, Tuypens' anti-klerikale overtuiging haalt het af en toe op redelijke argumentatie, wat zijn analyse uiteindelijk minder overtuigend maakt dan die van Braeckman.

Een tweede groep tekortkomingen ligt in de positieve attitudes van de auteur tegenover het RPF en de gewapende strijd als noodzakelijke stap naar democratisering. Het is een nadeel dat de auteur deze attitudes niet duidelijk uitspreekt in zijn inleiding, want ze beïnvloeden duidelijk zijn verhaal. Tuypens schildert het RPF consequent positief af en aanvaardt haar ideologisch discours probleemloos. Voor hem is het RPF een democratische bevrijdingsbeweging die een oud onrecht rechtzet en een dictatuur omverwerpt. Hij kan bijvoorbeeld niet geloven dat het RPF Hutu-vluchtelingen in Congo zou opgejaagd en vermoord hebben omdat ze "een prioriteit heeft gemaakt van het doorbreken van de cirkel van etnisch geweld" (p. 290). Deze 'morele' en positieve benadering van het RPF komt voort uit Tuypens' geloof in de gewapende strijd. Dat is op zich geen probleem maar hij verwaarloost wel het heersende internationale perspectief waarin gewapende strijd wordt veroordeeld [14]. Hoe selectief die veroordeling ook toegepast wordt, in de geschiedenis van de akkoorden van Arusha en de geno-

cide was ze een cruciaal element. De inval van het RPF in 1990 was op zichzelf bijvoorbeeld een stimulerende factor in het extremistische opbod.

Ten derde wordt er een te absolute tegenstelling tussen het 'autochtoon', prekoloniaal Rwanda en het koloniale tijdperk verondersteld. Tuypens' betoog is ongenueanceerd anti-kolonialistisch en anti-imperialistisch. Het prekoloniale Rwanda wordt voorgesteld alsof het geen ongelijkheid en onderdrukking kende, en er wordt geen aandacht besteed aan het etniserend discours van de Tutsi-elite. Daarnaast oppert Tuypens een geforceerde en ongeloofwaardige gelijkenis tussen het traditionele 'imanisme' en de 'ware', d.i. in tegenstelling tot de versie van de missionarissen, inhoud van het christelijke geloof. Het betreft hier een ander problematisch kenmerk van de westerse geschiedschrijving over Afrika, dat ook voorkomt in de historiografie van Afrikaanse politici en afrocentristen. De prekoloniale tijd wordt opgewaardeerd als een 'voorbeeld' en 'morele inhoud' waar het in de koloniale en neokoloniale tijd aan ontbreekt. Men heeft hierbij geen oog voor eeuwenoude ongelijkheden en voor de continuïteit die men vaak merkt over de koloniale interventie heen.

Afrika in beweging

Waar Tuypens zich achter de nieuwe regeringen van Rwanda en Congo schaart, stellen de volgende drie auteurs zich behoedzamer of ronduit negatief op. Poppe zoekt naar de machten achter het AFDL, terwijl De Temmerman en Heirman de overwinning van het AFDL zien als indicatief voor ruimere tendensen op het Afrikaanse continent, respectievelijk het aanbreken van echte dekolonisatie versus het doorbreken van het malafide verband tussen krijgsheren en grondstoffenkartels.

Poppe: een personalistisch perspectief

Met *De tranen van de dictator* treedt radio-journalist Guy Poppe de lange traditie van Vlaamse journalistische publicaties over Zaïre/Congo binnen en het moet gezegd dat zijn boekje te verkiezen is boven andere historische overzichten, zoals die van Ruys en Zinzen [15]. Hoewel ook hier de typisch persoonlijke banden en legio inside-informatie niet ontbreken (zo heeft Poppe

Kabila al in 1979 ontmoet in Brussel en kent hij vele huidige Congeese toppolitici van vroeger), is Poppe's boek consistent en kritischer, zowel in zijn behandeling van de interne Zaïrese evoluties als van de relatie met België en de Verenigde Staten. Een groot pluspunt is ook dat Poppe niet 'culturaliseert'. Hij gaat niet in op Mobutus 'authenticité-discours', stelt niet dat Afrikanen een sterke chef nodig hebben en zoekt geen culturele of psychologische verklaringen voor de zwakheden van de Zaïrese oppositie.

In zijn overzicht van het bewind van Mobutu hanteert Poppe wel teveel een focus op personen, in het bijzonder natuurlijk Mobutu, en pas in de tweede plaats op de internationale en nationale context. We kunnen hier spreken van een 'personalistische' visie op geschiedenis. Met uitzondering van de passages over de nationale conferentie en de civiele samenleving besteedt Poppe geen aandacht aan lokale evoluties en interne ontwikkelingen die niet volledig onder controle van Mobutu staan. Het verklaren van de Banyamulenge-opstand in Kivu schiet tekort op dit vlak. Zo is er slechts een kleine referentie naar de complexe socio-politieke verhoudingen - de kracht van de civiele maatschappij, de manipulaties van gouverneurs - en het jarenlange geweld in Kivu, iets waar Braeckman wel uitvoerig over schrijft.

De laatste drie hoofdstukken zijn gewijd aan de strijd en het bewind van Laurent Kabila. Poppe heeft geen vertrouwen in de nobele bedoelingen en competentie van Kabila en het AFDL [16]. Opnieuw zien we de personalistische visie opduiken. Poppe heeft weinig aandacht voor de bijzondere manier waarop het AFDL tot stand kwam, voor het verloop van de verovering en voor de interne machtsverhoudingen in het AFDL en het RDC. Hij vermeldt wel de feiten die exclusief in het nadeel van Kabila lijken te spreken, zoals de moord op Kisase Ngandu, de arrestatie van Masasu Nindaga, of de anti-oppositie maatregelen in het algemeen, zodat hij wel moet besluiten met de vraag "Is Mobutu back in town?" (p. 122). Niettemin merkt men doorheen het boek een impliciete, weifelende houding op: is Kabila nu een marionet van Rwanda en de VS, houdt de RDC een uitverkoop aan de Ameri-

kaanse mijnondernemingen? Hoewel Poppe enkele feiten aanhaalt die aantonen dat het nieuwe bewind zich actiever en onafhankelijker opstelt tegenover buitenlandse belangen, en uiteindelijk geen besluit trekt, veronderstelt hij, vooral in zijn selectie van bronnen en informatie, toch de determinerende invloed van Rwanda, de VS en de mijnondernemingen.

De Temmerman: een kaleidoscopisch perspectief

In haar grote overzicht van de recente bewegingen in het Afrikaanse continent (*Afrika: continent in beweging*) verzamelt journalist Els De Temmerman reportages over twintig landen. Het louter verzamelen van verschillende krantenartikels, hoe interessant individuele bijdragen ook mogen zijn, levert een ongelijk boek op. Enkele verslagen zijn kort en geven eerder een impressie weer. In deze hoofdstukken moet de auteur teveel vertrouwen op één bron, wat vaak een onvolledig beeld oplevert [17]. Andere landen, uit Centraal-Afrika, krijgen verschillende reportages toegemeten, waarin human interest wordt afgewisseld met historische overzichten. Gezien haar ervaring in deze regio hoeft het niet te verwonderen dat de hoofdstukken over Burundi, Uganda, Rwanda en Zaïre de beste zijn van het boek.

De auteur tracht haar boek coherenter te maken door elk hoofdstuk aan te vullen met statistische gegevens en enkele alinea's over de 'actuele situatie'. Ze sluit het boek af met een analytisch hoofdstuk. Maar daarmee realiseert ze niet helemaal het doel van haar werk, dat is het afro-pessimisme doorbreken. Onder die oude term verstaat De Temmerman het beeld van "de achterlijke en hulpbehoevende Afrikaan" dat nog steeds domineert in het westerse denken. Hoewel zij af en toe zelf ongenueanceerd besluit dat bepaalde landen te hulpbehoefstig zijn, komen in haar boek alleszins vele krachtige en onafhankelijke Afrikaanse stemmen aan bod. Maar in haar landenoverzichten lezen we weinig over de hoopvolle toekomst die zij, in haar analytisch besluit, ontwaart in de economische vooruitgang, de democratiseringsgolf, de 'echte dekolonisatie' van de nieuwe, pragmatische leiders, het groeiende bewustzijn en economische zelfstandigheid

van vrouwen en de internationale netwerken gebaseerd op 'fair trade' en kapitaalsaccumulatie aan de basis. Dit zijn onmiskenbaar ware en hoopvolle ontwikkelingen, maar misschien moet De Temmerman eens een boek schrijven exclusief over deze positieve signalen.

Heirman: een historisch perspectief

De productieve publicist Mark Heirman probeert ook het hele continent te overzien, maar vanuit een historisch perspectief. In het eerste hoofdstuk van *Afrika in de vuurlijn* overloopt hij in snelreïnvvaart de grote conflicten van postkoloniaal Afrika en dit volgens de Angelsaksische en francofone assen die het continent doorkruisen. Deze opdeling verraadt al de determinerende invloed die Heirman veronderstelt van westerse politiek en belangen op de ontwikkelingen in Afrika. In de volgende tweehonderd pagina's duikt hij de geschiedenis in, van de prehistorie tot de nabije toekomst. Een toekomst die weinig goeds belooft want het is de overtuiging van Heirman, vergelijkbaar met wat Poppe schrijft over Kabila, dat er een 'Nieuw-Afrika-project' is waarin internationale grondstoffenkartels en lokale 'krijgsheren' de Afrikaanse koek verdeelen. Het democratische discours van bijvoorbeeld de nieuwe regimes in Uganda, Rwanda en Congo is dan ook niets meer dan 'pretentie' waaronder vooral de 'onnuttige' regio's van Afrika zullen lijden. De opkomst van deze 'krijgsheren' doet de positieve ontwikkelingen van het koloniale en postkoloniale tijdperk teniet en onthoofdt de democratisering die in de jaren tachtig met rasse schreden vooruitging met de nationale conferenties in Franstalig Afrika en de multipartijssystemen in Engelstalig Afrika. Heirman vindt dit nieuwe 'Afrika-project' parallellen met de brute negentiende-eeuwse, pre-koloniale ontginning van Afrika door privé-maatschappijen.

Dit uiterst geïnformeerde boek is in zijn breed en historisch opzet uniek in ons taalgebied. Vooral op het vlak van internationale verbanden, van de ontwikkeling van de politieke discussie in Afrika en van Afrikaanse leiders betekent het een waardevolle bijdrage. Heirman's fundamentele kritiek op de recente evoluties in Afrika fungeert als een nuttige waarschuwing

voor het enthousiasme waarmee de westerse politieke en economische elites de 'nieuwe pragmatische' leiders van Afrika tegemoet treden. Hij heeft een sterk punt als hij de democratiseringsgolf van de jaren tachtig blijft voorop zetten, daar waar het westen haar steun voor die golf omruilde voor het politieke project van Museveni en gelijken. De uitgangspunten van die projecten verschillen radicaal van de eisen die het westen tot voor kort stelde aan de Afrikaanse politiek.

Ik heb echter twee grote vragen bij Heirman's stellingen, en die spruiten voort uit de ongenueanceerdheid en gebrek aan consistentie die ik in zijn historisch overzicht merk. Een eerste kritiek gaat over de verhouding tussen externe invloed, d.i. westerse belangen, en interne ontwikkelingen in Afrika. Heirman veronderstelt teveel determinerende invloed van het westen, in plaats van synergieën, verbonden en de actieve opstelling van Afrikaanse klassen en heersers. Hij moet daarom dictators en krijgsheren in een soort vacuüm situeren, onthecht van de Afrikaanse samenleving. Men kan echter ook een alternatieve geschiedenis van Afrika schrijven die uitgaat van interne ontwikkelingen, waarin de westerse invloed en belangen in zekere zin gecoöpteerd worden [18]. In die zin lijkt het me voorbarig om te spreken van een nieuwe 'scramble for Africa' door krijgsheren en mijnkartels. Bovendien moet men een onderscheid kunnen maken tussen de verschillende 'krijgsheren' - een Museveni is geen Taylor - en aandacht hebben voor interne verschillen in de nieuwe regeringen, bijvoorbeeld de strijd van Kagame tegen Tutsi-hardliners of de moeilijkheden die Kabila ondervindt met de Rwanda-gezinden. Tenslotte mag men de economische politiek van de 'nieuwe' leiders niet anders beoordelen dan die van het westen - er hoeven niet altijd elitaire, tribalistische of persoonlijke belangen achter privatisering en internationale samenwerking te zitten [19].

Een tweede punt is dat ik een langetermijnperspectief mis. Heirman ziet de evolutie in Afrika teveel in breuken, die hij dan nog in absolute zin wil evalueren: het onheil van de slavernij en ontginning, de positieve opbrengst van het

koloniale tijdperk, het échec van het nationalisme en pan-afrikanisme, enz. Dat komt mede omdat hij meer aandacht heeft voor politieke ideeën dan voor economie en concrete machtsvorming, en politieke vertogen verschillen altijd radicaler dan feiten en evoluties. Hij kijkt over processen heen die standhouden doorheen de tijd en al voor de westerse interventie in gang waren gebracht. Zo heeft hij weinig aandacht voor pre-koloniale staatsvorming, accumulatie en sociale ongelijkheid - zoals we ook bij Tuypens zagen. Heirman ziet een vorm van continuïteit tussen de eerste fase van het koloniaal project en de huidige activiteiten van krijgsheren, maar niets - tenzij dan de politieke retoriek - belet om ook het pre-koloniale, strict koloniale en post-koloniale tijdperk in gelijkaardig perspectief te bekijken.

Algemeen besluit

In vergelijking met vele eerdere titels uit de traditie van Belgische Afrika-boeken, mogen we besluiten dat deze tien boeken robuustere beschrijvingen en analyses bieden. De auteurs gaan kritischer om met informatie en bronnen en stellen de internationale belangen vlugger in vraag. Vooral Braeckman, Vidal en Heirman vallen hier in positieve zin op. Bovendien zijn alle boeken grotendeels vrij van een aantal hardnekkige vooroordelen over Afrika die overheersen in de westerse media en beeldvorming. De afwezigheid van verklaringen in termen van 'cultuur', 'etnie' of 'stam' is een vooruitgang.

Dat betekent nog niet dat we de politieke evoluties in Afrika door eenzelfde bril bekijken als we naar onze eigen politiek zien. Het blijft moeilijk om voldoende informatie in te zamelen, om patronen te zien in de ogenschijnlijke chaos, om de Afrikaanse politici en processen een eigen, autonome status te geven, en tenslotte om voorrang te geven aan de lokale realiteit in plaats van onze wensen en idealen, en bijgevolg niet te vlug te oordelen. Zonder daarom de versie van de Afrikaanse regeringsleiders aan te nemen, moeten we letten op interne processen die zich ontwikkelen zonder een katalyserende of determinerende invloed van westerse mogendheden, en dus eerder in termen van autonomie, coöptatie en con-

vergentie denken. Het kan best zijn dat sommige van die processen ons niet zinnen. Anderzijds moeten we voorbij de politieke retoriek van alle partijen kunnen kijken en diepliggende en eeuwenoude patronen ontdekken die de concrete machtsvorming en -verhoudingen in Afrika kunnen verklaren. Beide aandachtspunten lijken me noodzakelijk om uit de discussie te geraken over de recente ontwikkelingen in Afrika als 'echte dekolonisatie' of 'nieuwe opdeling van Afrika'. De weg naar democratie in Afrika verloopt misschien langs oude paden, langs machtswisselingen en hegemonieën die zich door de tijd heen steeds breder en universalistischer legitimeren. In ons eigen westen is het niet anders verlopen.

Tenslotte wil ik nog wijzen op de gemeenschappelijke motivatie achter deze tien boeken, d.i. het engagement dat de auteurs voelen bij het Afrikaanse continent. Is het nu vanuit onze historische band met Centraal-Afrika, vanuit tiermondistisch of humanitair perspectief, misschien is het tijd om dat engagement in vraag te stellen - wat nog niet hetzelfde is als opgeven. Dit zou betekenen dat we onze democratische en humanistische idealen en scenario's bevriezen en ons hoeden voor vlugge oordelen. Deze betrokkenheid ontnemt ons een onbevangen kijk op de feiten, en verhindert de autonome ontwikkelingen in Afrika evenveel als onze westerse belangen.

Besproken boeken

Braeckman, Colette, *De wortels van het geweld. Rwanda, Burundi, Congo-Zaire*. Berchem, EPO.

Commissie Afrikaanse regio's in crisis, (1997), *Conflicten in Afrika: Crisisanalyse en preventiemogelijkheden*. Brussel/Leuven, GRIP/Van Halewyck.

De Temmerman, Els, (1997), *Afrika: continent in beweging*. Antwerpen, Icarus.

Deltour, Mark, (1998), *Rwanda: Kerk en volkerenmoord*. Averbode.

Draulans, Dirk, (1997), *Een grap van God: Oorlogsreportages uit Afrika*. Groot-Bijgaarden, Globe.

Heirman, Mark, (1998), *Afrika in de vuurlijn: Het Nieuw-Afrika-project van krijgsheren en grondstoffenkartels*. Antwerpen-Baarn, Hadewijch.

Poppe, Guy, (1998), *De tranen van de dictator: van Mobutu tot Kabila*. Antwerpen, Icarus/VRT/VAR.

Tuypens, Dirk, (1998), *Het Goede Bondgenootschap: Kerk en Rwanda*. Berchem, EPO.

- Vanderschoot, Katrien, (1998), *Graven in Rwanda: De senaatscommissie en persoonlijke getuigenissen*, Antwerpen, Icarus/VRT/VAR.
- Vidal, Koen, (1998), *Stukken van de waarheid: De Rwandese genocide en de Belgische politiek*. Antwerpen/Baarn/Brussel: Hadewijch/De Morgen.

Noten

- [1] Voor een bespreking van enkele andere en oudere titels zie: Jan Blommaert, Chris Bulcaen & Michael Meeuwis (1997) *Politiek en Crisis in (onze kijk op) Kongo en Rwanda: Over Ludo de Witte en de traditie van Vlaamse Afrika-boeken*, *Vlaams Marxistisch Tijdschrift* 31/1: 28-40.
- [2] Zie de vele vergelijkingen in de eerste hoofdstukken tussen de mens en de berggorilla die "meer mens dan de mens" blijkt te zijn in Draulans' ogen.
- [3] Natuurlijk kunnen zijn schampere opmerkingen over het telkens, voorspelbare opduiken van hulpverleners bij crisissen ook tegen hem gekeerd worden.
- [4] Dat blijkt duidelijk uit de bijdragen van Bernard Adam en Anne Capelle over de controleerbaarheid van wapenstransfers. Ondanks alle conferenties en afspraken, blijft er een gestage import van lichte wapens en anti-persoonsmijnen, alsook een steeds belangrijke intern-Afrikaanse handel in wapens.
- [5] Vergelijkbaar maar toch nog niet zo hard als Prunier (1995), *The Rwanda Crisis 1959-1994*. London, Hurst & Company.
- [6] In dit boek stelt Braeckman zich behoedzamer op dan in haar krantenartikels.
- [7] In de boeken van Braeckman en De Temmerman vinden we heldere en genuanceerde passages over de problemen van het genocide-recht in Rwanda. Koen Vidal besteedt wel een hoofdstuk aan de vele génocidaires die probleemloos in België verblijven, soms in de nabijheid van hun slachtoffers. Uit zijn interview met onderzoeksrechter Damien van der Meersch komen bovendien interessante gegevens aan het licht die wijzen op bescherming.
- [8] Belgische senaat, 6 december 1997, Parlementaire commissie van onderzoek betreffende de gebeurtenissen in Rwanda, verslag door Mahoux en Verhofstadt.
- [9] Hoewel enkele van die getuigen ook door de commissie ondervraagd werden - en trouwens ook door Els De Temmerman.
- [10] Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in de appendix 'commissieverloop' waarin alle strubbelingen en conflicten tussen de commissieleden, de partijen en de getuigen worden opgesomd.
- [11] Heel problematisch is wel dat de auteur de Belgische propaganda over mwami Yuhi V Musinga, een "wellustig, heidens en geniepig individu", zomaar overneemt om Mgr. Classe te verontschuldigen voor zijn gemanipuleer bij de vice-gouverneur om de mwami af te zetten - waar Classe tenslotte in slaagde.
- [12] Dirk Tuypens wijst hier ook op. Probleem is wel dat deze laatste de teksten van Mgr. Perraudin en van de 'sociale Hutu-revolutie' eenzijdig leest als machiavellistische manipulaties van de 'onschuldige' Hutu boeren.
- [13] Deze beschuldigingen worden cursorisch behandeld worden door Del-tour. De casussen komen ook aan bod in de boeken van Vidal, De Temmerman en Braeckman.
- [14] Vanuit hetzelfde perspectief verwerpt Tuypens ook ongenueanceerd de activiteiten van de civiele maatschappij, De Zaïrese basisbewegingen, waaronder vele christelijke, noemt hij "feestneuzen van Mobutu's geniale democratiseringsmaskerade" die zich goed voelen bij het lijden en het bidden... (p. 259-60).
- [15] Manu Ruys (1984), *25 jaar Congo-Zaïre*. De Standaard. Walter Zinnen (1995), *Mobutu: Van malaise tot mirakel*, Hadewijch.
- [16] Enkele van zijn argumenten zijn echter dubieus. Hij baseert zich ondermeer op de slechte indruk die Kabila op hem maakte in 1979 (Kabila sprak stil en droeg gympies...), zonder dat gesprek voldoende te contextualiseren. Anderzijds verwijst hij naar het mislukken van het maquis in Oost-Kivu in 1965 en de vernietigende commentaren van Che Guevara. Dat falen was echter aan een heleboel factoren te wijten, waaronder Guevaras ongeduld en onbegrip. Voor een kritische analyse van Guevaras onderneming in Kivu, zie Richard Gott, Che Guevara and the Congo, *New Left Review* 220, pp. 3-35. Uit Gott's artikel blijkt alleszins duidelijk dat Kabila "de uitgestoken hand van Guevara" niet zomaar "dankbaar aanneemt", zoals Poppe beweert (p. 88).
- [17] Als voorbeeld kan het hoofdstuk over Soedan gelden. Problematisch daarin is enerzijds dat De Temmerman oud-premier Sadiq el Mahdi kritiekloos interviewt terwijl el Mahdi zelf een belangrijke katalysator van de oorlog was, bv. door het legitimeren van de Murahaliin milities. Anderzijds aanvaardt ze het overdreven verhaal van hulporganisaties over de slavemij die wijdverspreid zou zijn in het noorden. Voor een nuancering van dit verhaal, zie Alex de Waal (1998) *Exploiting slavery: Human rights and political agendas in Sudan*, *New Left Review* 227: p. 135-146.
- [18] Jean-François Bayart heeft het over "strategies of extraversion": om dominant te worden en blijven, hebben Afrikaanse sociale groepen en klassen zich steeds moeten wenden tot bronnen buiten de eigen samenleving. Vormen van kapitaalverwerving en coöperatie gingen tot en met het 'mise en dépendance', het zich bewust afhankelijk maken om hege-monie te bewaren. Maar omdat deze afhankelijkheid bewust werd aangegaan, kon ze evenvlug omslaan in verzet, wat voor Bayart gedeel-te lijk de korte periode van het strict koloniale tijdperk verklaart. Ik merk nog op dat voor Bayart deze "strategies of extraversion" slechts een onderdeel zijn van de politieke heterogeniteit die het Afrikaanse conti-nent sinds lang en nog steeds kenmerkt. Zie Bayart, J.F. (1989) *L'Etat en Afrique: La politique du ventre*. Fayard. Voor een gelijkaardig perspec-tief, zie Chabal, Patrick (1994) *Power in Africa*. London: Macmillan.
- [19] In de ogen van Museveni zou Heirman een typische, racistische wester-ling zijn die Afrika niet kan 'loslaten' en niet kan geloven dat Afrikaanse leiders vanuit zichzelf economische en politieke initiatieven nemen en willen aansluiten bij de internationale wereld van kapitalisme en sociale democratie.